

Capítulo 1

Os “tempos rotos”: a Galiza do século XV

Antes de saír o sol, a Martiño espértalle o canto do galo. Abre os ollos e contempla na penumbra o interior da choupana onde vive a súa familia. escoita os ronquidos do seu pai, a respiración sosegada da súa nai e o soño inqueda do irmán maior, ao seu carón. Dormen todos xuntos nuns xergóns de palla e cóbrense cunhas vellas mantas de la. Nunca semellan suficientes, pero polo menos a vaca, que dorme na mesma estancia, dálles algo de calor.

A casa de Martiño é humilde, como a maioría das casas da aldea na que vive, no interior de Galiza. Ten estrutura de madeira e paredes feitas con palla e barro amazocado. O tellado é de colmo de centeo, entretecido de forma moi densa para facelo impermeable. Martiño só coñece dous edificios de pedra, e os dous son tan imponentes que nin se lle pasa pola cabeza o que sería vivir neles: a igrexa da aldea e a torre do señor, que se alza sobre un outeiro próximo.

Con coidado de non espertar aos demais, Martiño aparta a manta e diríxese ás apalpadelas ao exterior. Ten xa sete anos e a súa responsabilidade é dar para comer aos animais, así que sempre é o primeiro en erguerse. Non lle importa, está afeito. Sabe que todos deben colaborar se queren ter algo que comer...

A Idade Media exerce unha curiosa fascinación sobre nós, os habitantes da Europa do século XXI. Fíxadevos se non na proliferación de “festas medievais” polas nosas vilas e cidades, cos seus mercados cheos de deliciosos manxares, os seus torneos de cabaleiros, os vistosos traxes de época, os xogares ou as asombrosas demostracións de cetrería. Un espectáculo cheo de maxia e encanto que a todos atrae... pero que, témome, non ten moito que ver coa realidade.

Pola contra, a vida na Idade Media non era doada. Non o era para os campesiños, que formaban a maior parte da poboación: traballo duro, vivendas miserables, condicións precarias... Xa fosen servos ou propietarios libres, o seu diario quefacer estaba suxeito aos caprichos dos poderosos e ameazado polas continuas guerras, as enfermidades e as condicións sempre cambiantes do

tempo atmosférico. Un ano de seca ou de excesivas choivas significaba fame para o seguinte. E, se o mal tempo persistía, a escasa alimentación e a falta de hixiene favorecían a expansión das pragas, que provocaban grandes mortalidades.

Tampouco era unha vida doada para os habitantes das cidades e os nobres. Tíñano algo mellor, certo, pero tamén eles pasaban privacións e vivían sometidos aos vaivéns da natureza. Se as colleitas dos labregos eran escasas, as cidades non tiñan comida para mercar e os prezos dos alimentos subían, arruinando a artesáns e mercadores. Os nobres, que vivían do excedente dos seus servos e vasallos, vían reducidos os seus ingresos e, a miúdo, obrigados a loitar contra outros señores feudais para incrementar o número dos seus servos e poder así manter aos homes de armas que defendían os castelos.

Se a vida na Idade Media non era doada, a Galiza do século XV debeu de ser o máis parecido a un inferno na terra. E non o digo por dicir. O século anterior xa fora especialmente duro. Entre 1348 e 1350, a Peste Negra provocou a morte de máis da terceira parte da poboación europea! Pensade por un momento o que suporía que unha de cada tres persoas que coñecedes morrese de súpeto por enfermidade...

Ninguén sabía que contaxiaba a peste, ninguén sabía como salvarse, daba igual que foses nobre, artesán, crego ou campesiño. Agora sabemos que a praga pasaba de rata en rata a través das pulgas, pero entón, para moitos, aquilo era simplemente un castigo de Deus. Crían que chegara a fin do mundo e as igrexas enchéronse de fieis. Outros retiráronse aos seus castelos nun intento por illarse e burlar á Parca, ou se adicaron a gozar canto puidesen antes de que a Dona da Gadaña os levase. A sociedade quedou desestruturada, as autoridades desaparecidas, as terras abandonadas. O impacto psicolóxico que deixou a Peste Negra perdurou durante séculos. Ademais, desde entón en diante as pestes reproducíanse cada poucos anos, provocando en cada ocasión unha gran mortalidade. A vida, que nunca fora segura, volveuse case imposible.

Por se non chegara ca peste, no século XIV comezou tamén un período de guerras continuas que hoxe coñecemos como "A Guerra dos Cen Anos", que durou de 1337 a 1453. Aínda que enfrontaba fundamentalmente a Francia e Inglaterra, unha das súas consecuencias foron as loitas dinásticas que estalaron en Castela entre o rei Pedro I o Cruel e o seu medio irmán Henrique de Trastámara, e que remataron coa morte de Pedro e a coroación de Henrique como rei. Galiza, que apoiara en gran medida ao monarca derrocado (que era o lexítimo gobernante) e que sufrira na súa pel moitos enfrontamentos, foi desde entón vista con receo polos reis casteláns... que a castigaban esquecéndose dela.

Non foi todo. Nada máis rematar a guerra civil, estalou un novo conflito, desta volta entre o novo rei Henrique de Castela e o reino de Portugal. Galiza apoiou a Portugal, que perdeu a guerra, e a nosa terra volveu sufrir loitas e devastacións. E aínda faltaba por intervir Xoán de Gante, un príncipe inglés que casara con Constanza de Castela, filla do rei deposto Pedro I, ao que non se

Ile ocorreu outra cousa que desembarcar na Coruña en 1372 cun exército para reclamar os seus dereitos ao trono. Ocupou A Coruña, Betanzos, Ourense, Ribadavia, Pontevedra, Muros e Noia. Outra vez, guerra e destrución. E, de novo, Galiza estaba no bando perdedor.

Con tales liortas, imaxino que os galegos de entón (polo menos, os galegos que levaban conta dos anos, que eran ben poucos) celebrarían a chegada do século XV como un tempo novo, unha oportunidade para deixar atrás as calamidades e iniciar a paz e a reconstrución.

Arredemo, que equivocados estaban...

O caso é que o novo século comezou revolto, unha vez máis. O problema viña de atrás: os reis da nova dinastía Trastámara non se fiaban moito dos belicosos nobres galegos, polo que Henrique II propuxérase repartir os cargos máis importantes desta terra entre os seus fieis. Os que foran tradicionalmente os grandes nobres de Galiza, os Castro, desapareceron do mapa, e coa súa desaparición perderon influencia e riquezas cantos lles apoiaban. Unha nova xeración de cabaleiros de fortuna, habituados á guerra e desvinculados do territorio, ambiciosos e sen respecto algún pola xerarquía nobiliaria, foise impondo. No lugar dos Castro establecéronse dúas liñaxes foráneas como as principais do reino: os Enríquez de Castro, parentes reais que se converteron en novos condes de Trastámara, e os Sarmiento de Ribadavia, adiantados maiores de Galiza. Con eles ascenderon moitos pequenos cabaleiros de aquí que apoiaran á nova dinastía e que agora querían cobrarse o esforzo realizado: os Andrade, Moscoso, Soutomaior, Mariñas, etc. Eran os vencedores e querían a súa recompensa.

Imaxinádevos a situación: de súpeto, as antigas casas nobiliarias desaparecen. Eles, os Castro, eran os tradicionais intermediarios entre o reino e o monarca, e na práctica actuaban como verdadeiros reis de Galiza. Eles canalizaban as queixas e as aspiracións da nobreza, dos burgueses e dos campesiños, eles repartían cargos e mercés e eran, en fin, a voz de Galiza ante a coroa castelá.

A súa desaparición supuxo a desmembración da antiga orde social. Unha mancha de pequenos nobres viron chegada a súa oportunidade para medrar e acadar posicións de poder. Outros, chegados de fóra, decatáronse de que ou se impuñan pola forza ou ían quedar sen a súa parte do pastel. E claro, pasou o que tiña que pasar: desatáronse unha infinidade de pequenos enfrontamentos, loitas entre nobres polo control de territorios e presións sobre os mosteiros (converterse en encomendeiro dun mosteiro, algo así como o seu "protector", era algo moi ambicionado, pois os mosteiros eran ricos e pagaban con xenerosidade —á forza— a protección dos cabaleiros. Claro que, con gran frecuencia, esa protección non era pedida, senón imposta a base de espadas... contra o propio mosteiro e os seus vasallos, os labregos).

Pero non bastaba con situarse ben, isto é, como se dicía entón, "ter casa e estado", que tal era a aspiración de todo nobre que se prezase. Ademais, unha liñaxe debía velar polos seus, polas súas clientelas de ricos homes, cabaleiros menores e escudeiros, que eran os que daban forza á súa

casa. Os grandes nobres, coma os Trastámara, os Sarmiento, Lemos, Andrade, Pimentel e Soutomaior, tiñan que repartir mercés entre os seus para gañarse as súas lealdades, sempre dubidasas. E, para iso, era preciso dominar cada vez maiores territorios e posuír máis labregos. Cantos máis peiteiros (viláns que pagaban peitas, impostos) estivesen baixo o control dunha casa nobiliar, máis riqueza tiña esta... e máis podía repartir entre os seus.

Así pois, este era o panorama a mediados do século XV: unha fartadela de “novos nobres”, moitos recién chegados e outros recién “ascendidos”, loitando entre si por apoderarse de cantos máis territorios mellor, aínda que iso supuxese con frecuencia atacar aldeas, vilas ou cidades do veciño. A situación xa sería bastante mala, pero outro elemento agravaba a situación: a crise xeral do feudalismo que viña arrastrándose desde o século anterior. O fenómeno é común a toda Europa Occidental e está relacionado co crecemento das cidades e o incremento do poder da burguesía urbana, entre outras causas.

Durante séculos, o feudalismo medieval baseouse nunha férrea estruturación da poboación, dividida *grosso modo* en cregos, nobres e campesiños (*oratores, bellatores, laboratores*). Pero esa sociedade estíbese desintegrando. As cidades non encaixaban naquel esquema mental pechado, autosuficiente e illado do exterior. As cidades eran “focos de infección” de novas ideas, de xentes libres, de ricos comerciantes e artesáns, eran centros de poder que loitaban por librarse da opresión dos nobres e do clero. Os reis, que sempre dependeran dos cabaleiros para facer a guerra, comezaban a utilizar milicias cidadás e a formar exércitos de infantes e arqueiros, viláns na súa maioría pero, sorprendentemente, moito máis efectivos que os exércitos tradicionais. A cabalería nobiliar, custosa e conflitiva, iniciaba o camiño cara á súa extinción. Os nobres —e a Igrexa— non tardaron en decatarse de que a situación se lles estaba a escapar das mans. Os monarcas apoiaban cada vez máis abertamente ás cidades para librarse das presións da nobreza e os burgos conseguían foros especiais para gobernarse. Moitos campesiños, fartos de malas colleitas, fames, impostos e abusos, emigraban ás cidades en busca da cobizada liberdade, co que o campo se despoboaba... e os nobres vían diminuír as súas rendas.

Resumindo: a mediados do século XV, Galiza está en pé de guerra contra si mesma. As cidades enfróntanse aos seus señores, polo xeral bispos (que actúan como nobres laicos), para obter liberdades e o dereito a gobernarse a si mesmas. Os nobres, esa nova nobreza trastamarista, tratan de afianzar o seu poder, pero canto máis se esforzan, máis difícil resúltalles. É un círculo vicioso: manter un exército é moi caro, e ademais as guerras causan moitos mortos entre os campesiños e fan que estes fuxan ás cidades, polo que os campos quedan valeiros e os nobres obteñen menos rendas... cas que pagar aos seus exércitos. Non lles queda outra entón que subir os impostos e atacar novos territorios para ter máis vasalos e poder manter o seu estilo de vida,

pero canto máis presionan, menos obteñen. Entón, moitos comezan a atacar directamente aos mercadores, a secuestrar viaxeiros para pedir rescates, a aloxar bandidos nos seus castelos para que fagan por eles o traballo sucio a cambio dunha parte do botín. E, de novo, o círculo vicioso: canto máis insegura é a situación, menos mercadores arriscan as súas vidas para comerciar e máis campesiños foxen ás cidades. A interrupción do comercio provoca escaseza de alimentos e aumento dos prezos... co que os nobres —e, con eles, toda a sociedade— empobrecen. Como vos dicía, un círculo interminable de violencia: un inferno. Son os “tempos rotos” dos que falan os cronistas, tempos de calamidades e desgrazas sen fin.

Para que vos fagades unha idea máis precisa da situación, velaquí unha relación dos principais conflitos que ocupan ás grandes casas nobres de Galiza alá pola metade do século XV, empezando polas catro liñaxes foráneas máis importantes: os Osorio de Trastámara, os Osorio de Lemos, os Sarmiento de Ribadavia e os Pimentel de Benavente. Lédeo con atención e tratade de imaxinarvos a vós mesmos vivindo no medio de tanta guerra...